

УДК 349.227

<https://doi.org/10.34142/23121661.2019.30.04>orcid.org/0000-0002-0883-9869

© Коваленко О.О., 2019

О.О. Коваленко**ВИМОГИ ДО МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ
ПРАЦІВНИКІВ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ ВИХОВНІ
ФУНКЦІЇ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ****O. Kovalenko****REQUIREMENTS FOR THE MORAL
QUALITIES OF WORKERS COMPLETING
EDUCATIONAL FUNCTIONS:
A HISTORICAL ASPECT**

Анотація. Метою наукової статті є характеристика історичного аспекту вимог до моральних якостей працівників, які виконують виховні функції. Автор наголошує на непересічному значенні освіти в Україні і підкреслює обумовленість саме цим непересічне значення осіб, що навчають, на професійній основі, адже саме вони здатні реалізовувати визначене призначення освіти в сучасній Україні. Робиться висновок про змістовні складові вимог до моральних якостей працівників, які виконують виховні функції, якими є православна етика й патріотизм, а також щодо спадкоємності не тільки у питаннях призначення освіти в українському суспільстві, але й у вимогах до моральних якостей осіб, що здійснюють освітню діяльність – сучасних працівників, що здійснюють виховні функції.

Ключові слова: освіта, працівник, що виконує виховні функції, моральні якості, вимоги до моральних якостей працівника, що виконує виховні функції.

Аннотация. Целью научной статьи является характеристика исторического аспекта требований к моральным качествам работников, выполняющих воспитательные функции. Автор отмечает незаурядное значение образования в Украине и подчеркивает обусловленность именно этим незаурядное значение лиц, обучающихся, на профессиональной основе, ведь именно они способны реализовывать определенное назначение образования в современной Украине. Делается вывод о содержательных составляющих требований к моральным качествам работников, выполняющих воспитательные функции, которыми являются православная этика и патриотизм, а также о преемственности не только в вопросах назначения образования в украинском обществе, но и в требованиях к моральным качествам лиц, осуществляющих образовательную деятельность – современных работников, осуществляющих воспитательные функции.

Ключевые слова: образование, работник, выполняющий воспитательные функции, моральные качества, требования к моральным качествам работника, выполняющего воспитательные функции.

Abstract. The purpose of the scientific article is to characterize the historical aspect of the requirements to the moral qualities of workers who perform educational functions, which allows

them to understand the origins of the latter and to outline the effectiveness of the prospects for their settlement. The author emphasizes the unequivocal significance of education in Ukraine, and emphasizes the fact that this very important significance of educated persons is professional on the basis of the fact that they are capable of realizing a certain purpose of education in modern Ukraine. Conclusion is made on the content of the requirements for the moral qualities of workers who carry out educational functions such as Orthodox ethics and patriotism, as well as on continuity not only in the issues of the appointment of education in Ukrainian society, but also in the requirements for the moral qualities of those engaged in educational activities - modern workers who carry out educational functions.

Keywords: education, worker performing educational functions, moral qualities, requirements to the moral qualities of an employee performing educational functions.

Постановка проблеми. «Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави» [1]. Саме таке непересічне значення має освіта в нашій державі. Враховуючи це, очевидним є і непересічне значення осіб, що навчають, на професійній основі, адже саме вони здатні реалізовувати визначене призначення освіти у сучасній Україні. Тому питання визначення вимог до моральних якостей працівників, які виконують виховні функції, не може залишатися поза увагою науки та практики.

Аналіз останніх досліджень. Працівники, які виконують виховні функції, а також проблеми правового регулювання їх праці неодноразово отримували увагу з боку науковців, зокрема від: Г.С. Гончарової [2], Т.В. Красюк [3], О.В. Тищенко [4], Н.М.Швець [5] та ін. Однак, питання історичної обумовленості в Україні вимог до моральних якостей працівників, які виконують виховні функції, – вчителів, викладачів тощо в науці трудового права ще не досліджувалися.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Мета даної статі полягає у характеристиці історичного аспекту вимог до моральних якостей працівників, які виконують виховні функції, що дозволить зрозуміти витоки останніх та окреслити ефективність перспективи їх врегулювання.

Виклад основного матеріалу. Історія науки і освіти свідчить про традиційно високий потяг українців до знань. Як приклад доцільно навести такий історичний факт. Сирієць архідиякон Павло Алеппський, що супроводжував свого батька – антіохійського патріарха Макарія до Росії й України в 1657 році, писав: «По всій землі руській ми помітили чудову рису, яка викликала наше здивування: всі вони, за винятком небагатьох, навіть більшість їхніх жінок і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб. У землі козаків усі діти уміють читати, навіть сироти» [6].

Дійсно, освіченість українського населення, особливо жіночої статі, на той час у порівнянні з іншими народами була високою. Однак треба підкреслити, що рівень освіти, який надавався у ті часи тримався на рівні початкової

або як максимум середньої, яку надавали спочатку церковні школи або мандрівні дяки а пізніше, – у XVI–XVII ст., братські школи [7].

Щодо вищої освіти, то, як зазначає Енциклопедія історії України, спеціалізовані заклади вищої освіти – вищі школи – в Україні з'явилися досить пізно. Хоча історичні пам'ятки Київської Русі свідчать, що після хрещення Володимир Великий для зміцнення християнства та поширення греко-візантійської культури заснував у Києві дворянську школу для дітей вищих верств населення для «книжного вчення», що означало не просту письменність, а ґрунтовну на той час освіту, що полягала в опануванні граматики, богослов'ям, філософією, риторикою, математикою, співами й іноземними мовами, – знаннями, які становили основу вищої освіти у Візантії та на Заході, навіть термін «школа» увійшов у вжиток на Русі лише в XIV столітті, тому стосовно навчального закладу Володимира цей термін вживається умовно [8, с. 21–23].

Дослідник В.В. Павленко зазначає, що найголовнішими ознаками тогочасного вищого навчального закладу були висока якість і рівень освіти; викладання, крім «семи вільних мистецтв», вищих студій філософії і богослов'я, які в Острозькій академії викладалися [9, с. 253]. Однак, історія не зберегла ні статут, ні інші програмні документи цієї школи, в яких би визначався її тип. Нічого не відомо про устрій, структуру і систему викладання [9, с. 259]. Однак, судячи з наук, які викладалися в Острозькій академії, ми можемо зробити висновок, що до викладачів висувалися вимоги щодо їх освіти, яка визнавалася на той час вищою (а відповідно, отримати таку на момент утворення острозької академії можна було тільки за кордоном) і полягала в оволодінні ними таким високим рівнем знань у предметах, що вони викладали, який би дозволив навчити цим знанням своїх учнів.

У 1615 р. Київське Богоявленське братство на кошти знатної киянки Галшки Гулевичівни організувало школу за зразком і одночасно на протигагу єзуїтським навчальним закладам, яка згодом стала іменуватися Києво-Могилянською академією. В 1632 р. братську школу було об'єднано з лаврською, організованою роком раніше. Опікуном об'єднаного навчального закладу – Києво-Братської колегії – став Петро Могила, висвячений у наступному році на київського митрополита. На честь свого покровителя Петра Могили Колегія стала називатися Києво-Могилянською колегією (академією), вперше – у грамоті польського короля Михайла Корибути Вишневецького 1670 р. Під цією назвою вона увійшла в історію [10].

Правила академічного життя містилися в Інструкціях, які розробляли зазвичай самі ректори [11, с. 57]. Особливою турботою ректора був підбір викладачів, відповідальність за їхні ділові й моральні якості. Він інспектував і схвалював підготовлені викладачами курси лекцій, залучав їх до громадської праці та виховних заходів. Найпершим помічником ректора був префект. Його призначав ректор. Так, Інструкція 1734 р. встановлювала: «Префект Київської

академії, доброму керівництву якого повинні скоритися всі студенти всіх шкіл і навіть наставники оних, зобов'язується неодмінно і сам старанно дотримуватися та виконувати всі пункти і всіх академістів зобов'язувати їх виконувати» [11, с. 59].

Викладачі, їх підготовка, підбір й утримання були особливою турботою ректорів Академії. До викладацької діяльності запрошували, насамперед, тих, хто здобув освіту за кордоном – в університетах Польщі, Чехії, Італії, Франції, Німеччини. З часів протекторства митрополита Петра Могили склалася традиція направляти за кордон для поповнення знань кращих своїх вихованців коштом ректорів чи покровителів – митрополитів. В Академії їм влаштовувався своєрідний іспит, де вони демонстрували свої знання, підтверджували отримані титули, після чого їх запрошували на викладацькі посади. До речі, як стверджує дослідниця Л. Посохова, це було характерно і для інших – провінційних колегіумів, що виникли пізніше – Харківського, Переяславського [12, с. 329–330].

До викладачів висувалися не лише високі фахові, а й морально-етичні вимоги. В Академічній інструкції 1734 р. спеціальним пунктом зазначалося: «Діячі науки завжди повинні служити для учнів високим взірцем... скромності, ввічливості, доброго виховання й освіченості, а також – прикладом не тільки внутрішньої чистоти душі, а й зовнішньої охайності тіла й одягу». Про особливі вимоги до дисципліни йдеться в Інструкції від 1764 р.: «Учителі кожного дня, приходячи в свою школу за визначеним сигналом, повинні впусте часу не втрачати, розважаючи учнів байочками або іншим яким непотрібним чином, а відразу приступати до справи». Далі перераховувалася низка вимог до викладачів: беззаперечно виконувати всі розпорядження ректора й префекта, без їхнього відома не пропускати заняття, обов'язково відвідувати диспути, вести учнівські «реєстри акуратні», ходити з учнями на прогулянки та ін.

Наприкінці XVII – у першій половині XVIII ст. на українських землях, які входили до складу Російської імперії, за зразком Києво-Могилянського колегіуму були засновані ще три аналогічні заклади – Чернігівський, Харківський та Переяславський (відповідно у 1700, 1726, 1738 рр.). Ці інституції зберігали своєрідність освітньої моделі від початку свого постання до реформи духовних навчальних закладів 1808 р., яка була спрямована на подальшу професіоналізацію духовної освіти та її уніфікацію [13, с. 141].

Вже на той час формувалося уявлення про вимоги морального характеру до особи викладача і відповідно до тих дій, які є несумісними із трудовою функцією викладача. На той час тілесні покарання для учнів були звичною, часто вживаною практикою, що перейшла з єзуїтської педагогіки [14, с. 433]. Однак, хоча чернігівський єпископ Віктор Садковський тільки в 1803 р. заборонив тілесні покарання для учнів старших класів [15, с. 713], дослідниця історії освіти того часу Л.Ю. Посохова підкреслює, що таких поглядів дотримувалися

й раніше, бо текст інструкції 1796 р. дає можливість стверджувати, що інспекторів намагалися утримати не тільки від тілесних покарань, але й від моральних принижень учнів [13, с. 158]. В інструкції 1796 р. інспекторам Харківського колегіуму зазначалося, що необхідно прагнути виправляти учнів не стільки покаранням, скільки наукуванням, і карати вельми помірковано («не от гнева, не от злобы»): наказувалося «учеников никогда не бить по щекам, за волосы не рвать, не бить по спине, не штрикать ничем в глаза, в зубы и в груди, также по рукам палкою или толстою палею так, чтобы паля от удара разбилась, как то делают запальчивые». Правила забороняли примушувати школярів знімати з інспекторів чоботи та чистити їх, давати прізвиська, обзивати («не называть каналиями, бестиями, сукиными сынами и другими язвительными словами») [16, с.82-83].

І. Крамаренко згадував про учителя граматичного класу Переяславського колегіуму С. Андрущенка, який ображав учнів, що погано навчалися латини, називаючи їх: «Пень, колода, чурбан, чемодан» та інколи звертаючись до них: «Эх ты, грязный бурсачище! Тебе бы только копысткой мешать галушки в котле бурсацком» [17, с. 97, 98]. Через скарги учнів цього наставника було звільнено. Подібні ситуації стосувалися учителів нижчих граматичних класів. Осіб, які виявляли якості, несумісні з учительською посадою, керівництво звільняло, тому ми майже не зустрічаємо таких випадків у середніх та вищих класах [13, с. 159–160]. Важливо зазначити, що викладачі обиралися за конкурсом щороку. Як правило, викладачі починали працювати з нижчих класів, переходячи до наступних разом зі своїми учнями [19]. Це потребувало від наставників терпіння, широкої ерудиції, обізнаності в різних науках, здатності працювати з різними віковими групами та великою аудиторією (до 200 осіб). Викладачі, які гідно пройшли цей шлях до останнього класу включно, отримували звання професора, могли претендувати на посаду ректора та просування в церковній ієрархії. В Інструкції 1734 р. зазначалося: «Діячі науки завжди повинні служити для учнів високим взірцем... скромності, ввічливості, доброго виховання й освіченості, а також мають бути прикладом не тільки внутрішньої чистоти, а й зовнішньої охайності тіла й одягу. При цьому треба слідкувати, щоб негідні не допускались до вищих ступенів академічного навчання» [19, с. 460].

Важливо акцентувати увагу, що метою початкової школи в Україні було виховання добродісного християнина в душі євангельської любові, покори і страху Божого, тож виховна складова домінувала над навчальною [20]. Дітей учили сповідувати православну віру, сумлінно дотримуватися церковних заповідей, любити ближнього, допомагати бідним, захищати сиріт, жити по правді, в любові та злагоді. Аналіз свідчень іноземців, історичних пам'яток XVIII століття засвідчує, що в українському шкільництві увиразнилися національні цінності, що виражалися в гаслі «Воля, Бог і Україна». Значна увага

приділялася патріотичному вихованню молоді шляхом формування культу історичної пам'яті, відданості заповідям предків, на основі ідеалу козака-лицаря, який завзято боронить рідну землю і батьківську віру [20, с. 130].

Таким чином, звичайно, прищеплення поваги до визначених цінностей мало відбуватися лише такими особами, які самі їх поважали. До викладачів висувалися високі вимоги: крім досконалого володіння своїм предметом, вони мали бути зразком у зовнішньому вигляді, інтелектуальних і моральних якостях [21, с. 152].

Важливо наголосити, що у ті часи викладачам колегіумів дозволялось використовувати репетиторство та пансіонерство. Я.В. Толмачів у своїх спогадах також зазначає, що, дякуючи репетиторству, його викладацьке бідне жалувannya суттєво зросло, хоча йому й доводилося навчати дітей після своїх занять у колегіумі аж до глибокої ночі і що деякі викладачі Харківського колегіуму, які мали власні будинки, були знайомі з такою поширеною серед європейських університетських професорів практикою заробітку, як пансіонерство, не просто здавали кімнати учням, але й піклувалися про них, допомагали у навчанні, за що отримували певну винагороду від батьків [22, с. 706–707].

Тобто такі форми заробляння викладачів собі на життя розширювали простір впливу викладача на учня, і навчання, і виховання здійснювалось і за межами колегіумів. У свою чергу, учні та їх батьки отримували необхідну допомогу під час навчання, але поза межами навчального часу. Таким чином, усі учасники тодішнього освітнього процесу задовольняли власні інтереси. І як наслідок такого опікування життя учня, викладач отримував більше можливостей впливу не тільки на динаміку росту знань, але й на формування особистості учня. Але таке збільшення можливостей досягти мети освіти обумовлювало підвищену вимогливість до поведінки викладача і поза межами колегіуму, у, так би мовити, офіційний неробочий час, коли відбувалося надання, так званих, додаткових освітніх послуг.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, слід визнати, що історично для українського народу вже традиційним є не тільки прагнення до отримання знань, але й виховання людини у відповідності до норм православної етики, формування людської особистості в атмосфері миру та любові до ближнього. Тому поступово ці цілі освіти впливали на формування та виокремлення вимог до моральних якостей осіб, що здійснювали навчання. Вже у XVIII ст. під впливом норм православної етики та моралі формувались вимоги до моральних якостей вчителів та викладачів, заборони до їх поведінки, які, поряд із їх знаннями та кваліфікацією були чинниками, що сприяли ефективності освітньої діяльності.

Ці вимоги до моральних якостей осіб, що здійснюють освітню діяльність, викристалізовувались під час українського державотворення, а тому вони своєю змістовною складовою мають не тільки православну етику, але й патріотизм.

Як бачимо, наведене на початку даної статті призначення освіти в сучасній Україні є історично обумовленим, що дозволяє констатувати спадкоємність не тільки у питаннях призначення освіти в українському суспільстві, але й у вимогах до моральних якостей осіб, що здійснюють освітню діяльність – сучасних працівників, що здійснюють виховні функції.

Враховуючи реформу освіти, яка відбувається сьогодні, реформу трудового законодавства, що має нарешті привести до прийняття Трудового кодексу України, вимоги до моральних якостей працівників потребують уваги з боку науковців і є перспективним напрямом досліджень.

Література

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380;
2. Гончарова Г. Умови припинення трудового договору у зв'язку з вчиненням аморального проступку. *Радянське право*. 1985. № 2. С. 64–68;
3. Красюк Т.В. Визначення поняття «науково-педагогічний працівник». *Соціально-економічні та правові підстави вдосконалення трудового права на сучасному етапі*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 21 жовт. 2016 р.). Хмельницький університет управління і права, 2016. С. 158–161;
4. Тищенко О.В. Правові проблеми укладення, зміни та припинення трудового договору з педагогічними працівниками середніх загальноосвітніх шкіл України: дис. ... канд. юрид. наук / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2002. 204 с.;
5. Швець Н.М. Правові аспекти звільнення працівника за аморальний проступок. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 113. С. 83–91;
6. Павло Халебський. Подорожні нотатки Павла Халебського (Алеппського) // Пригоди, Подорожі, фантастика. Збірник: Повісті, оповідання, нариси / Упоряд. М.Б. Славинський. Худож. О.І. Дмитрієв. К.: Молодь, 1988. URL: <http://ukrlib.com/Biblioteka/PPF88/Alepp.html>;
7. Педагогіка вищої школи. URL: http://pidruchniki.com/18571227/pedagogika/zarodzhennya_rozvitok_vischoyi_shkoli_ukrayini;
8. Освіта і виховання у Київській Русі. Братські школи. https://www.vspu.edu.ua/faculty/pochat/kaf_pedagog/art/1_7.pdf;
9. Павленко В.В. Організація навчально-виховного процесу в Острозькій академії (XVI – початок XVII століття) // Морально-етичні засади формування особистості: монографія / за ред. проф. М.В. Левківського. Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2008;
10. Рудакова Ю. До 400-ліття заснування Києво-Могилянської академії: події, імена / Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/2573>;
11. Хижняк З.І., Маньківський В. К. Історія Києво-Могилянської академії. К.: Вид. дім «КМ Академія». 2003. 184 с.;
12. Посохова Л.Ю. Європейський досвід у навчальних практиках православних колегіумів України у XVII ст.: джерелознавчий аспект. *Наукові записки*. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Т.19 (у 2 кн.) : Тематичний випуск: «Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризація». Кн. 1, К. 2009. С. 323–340;
13. Посохова Л. Ю. «Академічне повсякдення» викладачів та учнів православних колегіумів України XVIII століття. URL: http://shron.chtyvo.org.ua/Posokhova_Liudmyla/Akademichna_povsiakdennist_vykladachiv_ta_uchnivpravoslavnykh_kolehiumiv_Ukrainy_XVIII_st.pdf;
14. Левицкий П. Прошлое Переяславского духовного училища. *Киевская старина*. 1889. Т XXIV. Фехраль. С. 424–444;
15. Страдомский А. Переписка префектов Черниговского коллегіума, иеромонаха Сильвестра Новопольского и Киевской академии иеромонаха Георгия Конисского об ученике коллегіума Петре Минце. *Черниговские епархиальные*

известия. Часть неофициальная. 1866. №15. С. 705–722; **16.** Лебедев А.С. Харьковский коллегіумъ, какъ просветительный центръ Слободской Украины до учрежденія въ Харкове университета. *Чтенія въ Обществе Исторіи и Древностей Россійскихъ*. М., 1885. Кн. 4. 189 с.; **17.** Крамаренко И. Нечто из переяславского семинарского быта первой четверти текущего столетія. *Полтавскіе епархиальныя ведомости*. 1877. №3. С. 89–102. **18.** Вишневский Д. Общее направление образования в Киевской академии в первой половине XVIII в. *Киевская старина*. 1904. Т. 84. № 1/3. С. 169–178; **19.** Руденко Ю. Д., Губко О.Т. Українська козацька педагогіка : витоки, духовні цінності, сучасність : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К. : МАУП. 2007. 384 с.; **20.** Мартиненко Д.В. Розвиток національного шкільництва на Лівобережній та Слобідській Україні у XVIII столітті: дис. ... канд. пед. наук / Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка. Суми, 2014. 282 с. **21.** Історія української культури : у 5 т. Т. 3 : Українська культура другої половини XVII–XVIII століть / гол. ред. кол. : Б. Патон (гол. ред.) [та ін.]; ред. кол.: В. Смолій (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. 1246 с.; **22.** Толмачев Я.В. Автобиографическая записка. «Русская старина». 1892, Т. 75. № 9. С. 699–724.